

КАРАКТЕРИСТИКЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Др Слободан Ђорђић*

Резиме

Први дио рада анализира развојне тешкоће привреде БиХ и Републике Српске у посљератном периоду. Затим се разматрају актуелна квалитативна и квантитативан обиљежја привреде, а потом и кључна ограничења даљег развоја (макроекономски дефицит и институционална недограђеност).

У другом дијелу се презентирају битне претпоставке успјешног привредног развоја и даје елаборација потицајних развојних фактора.

На крају се даје сценарио битних индикатора развоја привреде БиХ.

Кључне ријечи: развојне тешкоће, дефицит, институционална недограђеност.

Увод

Опоравак привреде БиХ након 1995. године иде веома споро. Садашњи ниво развијености, мјерен са *GDP per capita*, цијени се са око 60% у односу на предратни период (1991).

С обзиром на наведену чињеницу, у раду се разматрају актуелна обиљежја привреде (темпо раста, структурна димензија као и друге релевантне карактеристике). Затим се указује на основна ограничења даљег развоја те истичу битне претпоставке даљег успјешнијег развоја.

На крају, кроз сценарио битних индикатора развоја привреде БиХ, освјетљава се перспектива привреде на бази кориштења одређених развојних метода и одређене институционалне доградње.

* Др Слободан Ђорђић, редовни професор Економског факултета Универзитета у Бањој Луци

Наслијеђене тешкоће и садашње карактеристике

Економски опоравак Босне и Херцеговине након 1995. године иде веома споро. То се види посебно преко кретања *GDP per capita*. У 2002. години, овај индикатор се процјењивао 1200 – 1300 USD, а данас са око 1500 USD *per capita*, док је на почетку 1992. године износио око 2200 USD. До краја текућег средњорочног периода, до 2005 године, предвиђало се достизање нивоа од 2/3 предратног *GDP per capita*¹ (уз претпоставку убрзања започетих реформи). Уз ово напомињемо да се процјењује да *GDP per capita* у Републици Српској (РС) заостаје иза просјека БиХ за 25%.

Ово, надаље, указује да је потребно 18 година да би се ниво економске развијености вратио на предратни.

С друге стране треба истакнути да се сада укупне ратне штете цијене са 100 млрд USD (у чему директне штете износе око 20 млрд USD) збор сталног пораста индиректних штета, насталих због перманентно ниског степена кориштења капацитета, 15-20%. Резултанта овога је и појава да се у Републици Српској 12% радника налази на тзв. чекању, а у ФБиХ 7%.

Ако се, пак, пође од прага сиромаштва од 1800 КМ *per capita*, онда се 24% становништва у РС и 20% становништва у ФБиХ налази у тој зони.

Крупан поремећај у функционисању привреде БиХ и Републике Српске се манифестовао кроз прекид производње или драстичан пад производње у бројним капацитетима.

Паралелно са овим је дошло до великог пораста стопе незапослености која, примјера ради, у Републици Српској и читавој БиХ досеже близу 40%² (у односу на активно становништво).

Као важну посљедицу рата наводимо и велик раст јавне потрошње, чији један дио иде за потребе санирања посљедица рата, а учешће у GDP-у се пење на око 60%.

Све ово је довело друштво у ситуацију да се број пензионера приближава броју запослених, што у Републици Српској чини однос 75:100.

¹ Према процјенама програма PRSP (Poverty Reduction Strategy Paper – Приједлог стратегије за смањење сиромаштва), Вијеће министара БиХ, 2002.

² Ово се односи на службене статистичке податке. Но, овдје треба дати једну свестранију евалуацију, гдје би се узела у обзир и активност дијела пољопривредних домаћинстава којих у РС има око 200 хиљада, као и дио радно ангажоване популације у зони сиве економије. Када се то све узме у обзир, онда процјене говоре о стварној стопи запослености од око 25% и стопи незапослености од неких 30%.

Евидентан је и пад куповне моћи великог дијела становништва због ниских нивоа плата и пензија које у Републици Српској износе, у просјеку, 450 КМ и 180 КМ *respective*.

У наставку дајемо кретање GDP-а и GDP-а *per capita* по одабраним годинама:

	у млрд КМ (текуће цијене)			
	1991	1995	2000	2002
Република Српска	-	0,91	2,73	3,40
Федерација БиХ	-	1,96	6,70	7,85
Босна и Херцеговина	13,05	2,87	9,43	11,25

Табела 8 Кретање вриједности GDP-а

Извор: За период 1991-1995: World Bank, Resident Mission, Economic Brief for Bosnia and Herzegovina, November 1998.

За период 1999-2002, коришћени подаци статистичких завода РС и ФБиХ.

Посматрано по глави становника, то изгледа овако:

	У КМ (текуће године)			
Подручје	1995	2000	2001	2002
Република Српска	651	1914	2065	2247
Федерација БиХ	892	2847	3075	3383
Босна и Херцеговина	798	2494	2689	2934

Табела 9 Кретање GDP-а *per capita*

Извор: За период 1995: The World Bank, Resident Mission, Economic Brief for Bosna and Herzegovina, November 18, 1998.

За период 2000-2002, коришћени подаци статистичког завода РС и ФБиХ.

И сами вриједносни подаци сами за себе довољно говоре!

Од осталих показатеља који имају велику релеванцију истиче се и кретање спољнотрговинске размјене. Овдје трговински дефицит већ достиже око 6 млрд КМ у 2002. години за читаву Босну и Херцеговину!

Епилог свих наведених тешкоћа у привреди производи стање гдје у Федерацији БиХ око половине становништва није у стању прибавити основну потрошачку корпу, а у Републици Српској чак 75%!³

Структуре по секторима се дају у наставку:

Сектор	РС	БиХ
А. Пољопривреда, лов и шумарство	16,9	11,0
Б. Рибарство	0,0	0,0
В. Рударство	1,7	2,5

³ Вијеће министара БиХ, Министарство вањске трговине и економских односа, Уред координатора БиХ за PRSP, Приједлог стратегије за смањење сиромаштва у БиХ, стр. 5.

Г. Прерађивачка индустрија	8,4	13,0
Д. Снабдијевање струјом, гасом и водом	8,8	7,4
Ђ. Грађевинарство	8,2	5,8
Производне дјелатности	44,0	39,7
Е. Трговина, оправке возила и предмета за личну употребу	13,3	13,7
Ж. Хотели и ресторани	3,9	2,8
З. Саобраћај и комуникације	12,3	11,8
И. Финанс. Посредовање	4,1	4,6
Ј. Активности с некретностима	1,6	2,7
К. Државна управа, одбрана и социјално осигурање	13,3	14,0
Л. Образовање	4,8	5,9
Љ. Здравство и социјални рад	4,6	5,8
М. Остале комун. дјелат. и лич. услуж. дј.	1,5	2,2
Услужне дјелатности	59,4	63,5
FISIM ⁴	-3,4	3,2
Бруто додата вриједност	100,0	100,0

Табела 10 Структура бруто додатне вриједности по секторима у 2003. години⁵

Компарације говоре да је у Републици Српској већи удио производних дјелатности у бруто додатној вриједности у односу на просјек читаве БиХ (и свакако ентитета ФБиХ). У РС су релативно више заступљени сектори: пољопривреда, лов и шумарство, те грађевинарство, а у ФБиХ сектор прерађивачке индустрије.

Код услужних дјелатности, структура је изједначенија. Може се само примјетити да у ФБиХ веће учешће имају дјелатности образовања, здравства и социјалног рада и комуналне дјелатности.

Пад индустрије у структури GDP-а, у односу на предратни период, како је већ напомињано, посљедица је ниског кориштења капацитета, а раст пољопривреде у структури је заправо посљедица укупног пада GDP-а.

Показатељи у предратном времену за укупну БиХ говоре да је однос између индустрије и пољопривреде био преко 4:1 у корист индустрије. На простору садашње Републике Српске, овај однос је истина био нешто нижи, али са великом предношћу индустрије.

⁴ FISIM означава разлику између активне и пасивне камате (и веже се за институционалне јединице финансијског посредовања).

⁵ Структуру GDP-а по секторима није било могуће израчунати будући да се ставка „порези минус субвенције” изражавају само кумулативно, а они чине преко 20% GDP-а.

Основна разлика у садашњој структури привреде Федерације БиХ и Републике Српске састоји се у томе што у ФБиХ трговина заузима друго мјесто, одмах иза индустрије, а у РС пољопривреда заузима прво мјесто.

Од осталих карактеристика привреде РС, истичемо:

- да се однос државног и приватног сектора у стварању GDP-а цијени са 50% : 50%;
- да је капитални коефицијент (просјечни), као параметар ефикасности привреде, још увијек висок и износи негдје 5-6.

Посебно питање представља сива економија, за коју постоје процјене да чини око 50% званичног друштвеног производа. Када се то узме у обзир, поготово онај дио сиве економије који превазилази уобичајене величине, онда се може закључити да је GDP *per capita* стварно достигао око 60% нивоа из 1991. године за читаву БиХ, а за Републику Српску нешто ниже.

Ограничења будућег раста и развоја

С обзиром на велике тешкоће у оживљавању привреде и велике социјалне проблеме, Босна и Херцеговина је приступила изради програма ГОЕСР (Глобални оквир економске стратегије развоја) и PRSP (Poverty Reduction Strategy Paper – Приједлог стратегије за смањење сиромаштва).⁶

Кључна ограничења развоја БиХ су бројна. Издвајамо нека од њих:

- Низак ниво запослености који не досеже ни 20%. Истовремено, стопа незапослености (мјерено у односу на активно становништво) се креће 38-40%;
- Велик спољнотрговинску дефицит који у 2002. години досеже око 6 млрд КМ;
- Висока спољна задуженост од око 50% у односу на GDP (док, поређења ради, код јужноевропских земаља то износи око 40%);
- Слаба потенцијална моћ задуживања у иностранству пошто нето спољни дуг према извозу даје индекс 200 (а код јужноевропских земаља овај индекс износи приближно 100);
- Велик јавни дуг, спољни и унутрашњи, од скоро 80% према GDP; на унутрашњи јавни дуг отпада око половина укупног дуга (обавезе према пензионерима, замрзнута штедња, обавезе према корисницима буџета);

⁶ Напомињемо да су СБ и ММФ условљавали и условљавају помоћ (до сада у 70 неразвијеног земаља) израдом и имплементацијом програма PRSP у тим земљама. При овоме се узима 1300 USD *per capita* као гранична линија.

- Тешкоће у макрoуправљању (због постојања великог неформалног сектора привреде, тешкоће у прикупљању јавних прихода због евазије пореза, одлива девиза у иностранство, корупције, спорост у рјешавању судских спорова, итд.)⁷
- Низак ниво менаџмента (јер нема способних менаџера, нити адекватне едукације);
- Недостатак социјалног капитала у смислу повјерења у институције;
- Споро рјешавање питања власништва (због споре приватизације и реституције).

Претпоставке успјешнијег привредног раста и развоја

Основни циљ у развоју БиХ је трансформација са друштва утемељеног на донаторској помоћи у „предузетничко друштво” и самоодрживу економију.

Основна потка будућег развоја БиХ се заснива у афирмацији предузетништва и приватног сектора чији је удио у стварању GDP доста скроман, од око 50%.

Од осталих претпоставки треба додати нужност:

- изградње јединственог економског простора (уз хармонизацију пореских политика ентитета и хармонизацију са законима ЕУ те уз смањење царинских стопа и рационализацију служби);⁸
- макроекономске стабилности;
- смањења великог јавног дуга;
- изградње повољне климе за домаћа и директна страна улагања (*foreign direct investment*);⁹
- довршења процеса приватизације државног капитала;
- јачања финансијског сектора и охрабрења штедње на нашим просторима;
- изградње правне инфраструктуре, успостава владавине права и борба против корупције.

⁷ Посебан проблем представља организовани криминал и *money laundering* (прање новца).

⁸ У вези са царинском политиком треба имати у виду да већа царинска заштита у суштини не води заштити потрошача.

⁹ За привлачење страног капитала треба истакнути да је БиХ посветила одговарајућу пажњу промоцији инвестиционих могућности кроз инсталирање институције FIPA (*Foreign Investment Promotion Agency*) у Сарајеву, са уредима у Бањој Луци и Мостару.

Напомињемо да је у периоду 1996-2000. у БиХ ушло само 340 млн USD као директно страно инвестирање, а у текућем петогодишњем периоду се предвиђа око 2 млрд USD.

У ширем контексту ту су и потребе:

- приближавања европским интеграцијама;
- приближавања ЕУ (што би имало позитивне ефекте због укидања царинских баријера на извоз наших производа на тржиште ЕУ);
- интегрисања са свјетским економским токовима, са приступањем WTO.

Од осталих фактора истичемо:

а) Стимулисање домаће производње

Ради стимулисања домаће производње, економска политика се може оријентисати на:

- пореске олакшице за одређене производње;
- веће субвенције у пољопривредној производњи;
- озбиљну примјену техничких стандарда код увоза;
- већи надзор код кријумчарења и сиве економије;
- ниже каматне стопе, на основи подјеле ризика код пласмана банака;
- уклањање баријера у интер-ентитетској трговини.

б) Дефинисање развојне оријентације

У избору развојне оријентације треба истрајати на комплексној методи развоја, која полази од компаративно повољног природног ресурса, на бази чега се иде ка вишим нивоима прераде, све до финализације. Овим путем се спречава екстериторијализација ефеката, уз повољнији *terms of trade* у међународној размјени. Што се тиче Републике Српске и комплексне методе развоја, посебно упориште се налази у аграрно-прерађивачком сектору, дрвно-прерађивачком домену и преради руде боксита.

в) Институционално-оперативна побољшања

У институционално-оперативном смислу треба:

- поједноставити процес отварања фирми и скратити вријеме на 15 дана са доскорашњих 60 дана;
- убрзати процес стечаја и ликвидације фирми;
- убрзати оснивање *consulting* фирми за микро-предузетнике;
- довршити ликвидацију тзв. фантомских фирми;
- увести јединствен регистар предузећа за читаву територију БиХ;

- даље смањивати обавезе послодавца за ангажовање радне снаге;
- вратити финансијски капитал у финансијски систем (јер се данас око 3 млрд КМ налази код физичких лица, „у сламарицама”);
- увлачити све више страни капитал у земљу кроз „joint-venture”.

г) Фаворизовање и подршка развоја МСП (мала и средња предузећа)

У вези са стимулацијом и подршком развоју МСП могу да се наведу и могућности финансијске подршке МСП преко буџета и стварања Развојног фонда за МСП, са омогућавањем повољније финансијске основе агенција за подршку МСП, обезбјеђење олакшица за производна предузећа, формирање пилот-јединица...¹⁰

Оцјене токова развоја за привреду БиХ

У наредној табели је дата оцјена битних индикатора токова кретања привреде БиХ.

Опис	2000.	2001.	2002.	2006.
Номин. GDP (у млн КМ)	9260	10077	10806	14796
Укупан дуг (у млн КМ)	6780	5782	6082	7194
Учешће укупн. дуга у GDP-у	73%	57%	56%	49%
Страни дуг (у млн USD)	2867	2359	2561	3294
Учешће стр. дуга у GDP-у	65%	52%	52%	49%
Стопе раста GDP-а	5%	6,5%	6,5%	6,5%

Табела 11 Битни индикатори токова привреде БиХ

Извор: ПРСП – Приједлог стратегије за смањење сиромаштва у БиХ, Вијеће министара БиХ, Сарајево, 2002. година, стр.9

За даљи период, до 2010 године, за читаву БиХ може се пројектовати стопа раста 6-7% годишње, а за Републику Српску нешто више.

Развојне шансе Босне и Херцеговине налазе се посебно у:

¹⁰ Република Српска је донијела Закон о подстицању развоја малих и средњих предузећа, Сл. Гласник Републике Српске, бр. 64/2002.

По овом закону, мала предузећа могу да имају од 11-50 запослених, годишњи приход до 4 млн КМ и активу до 2 млн КМ. Средња, пак, предузећа могу да имају од 51-250 запослених, годишњи приход до 20 млн КМ и активу до 10 млн КМ. Законом се предвиђа и оснивање агенција за развој МСП (републичке, локалне и специјализиране).

Надаље, предвиђају се: повластице и олакшања код регистрације, пореске и царинске олакшице, давање помоћи за повећање запослености, а за преквалификацију: помоћ и кредит.

- географској близини земаља ЕУ;
- релативно јефтиној и образованој радној снази;
- релативно богатим природним ресурсима као што су обрадиво земљиште, дрвна маса, руде боксита, и сл. Овдје, свакако, треба користити тзв. комплексну методу развоја и методу кластера, гдје би се, кроз све више фазе прераде, дошло до пунијег кориштења властитих фактора (укључив и радну снагу) и њихове што веће валоризације.

Закључак

Босну и Херцеговину карактерише ниво развијености од око 1,500 USD GDP *pre capita*, и скромна амбиција развијености од 2/3 предратног нивоа, те да се предратни ниво од 2,200 USD *per capita* досегне тек 2010. године.

Од актуелних обиљежја привреде истичу се, поред поменутог ниског нивоа GDP *per capita*, висок степен незапослености, од скоро 40%, релативно висок ниво јавне потрошње са учешћем у GDP, од око 60%, висок трговински дебаланс који у 2002. години за читаву БиХ износи 6 млрд КМ.

У структури привреде (према бруто додатој вриједности) услужне дјелатности имају већу партиципацију од производних дјелатности (у ФБиХ више него у РС). Надаље, индустрија са рударством је значајно опала у структури, тако да у Босни и Херцеговини износи око 23%, а у Републици Српској око 19%. У РС пољопривреда се пробила на прво мјесто (sic!).

Сива економија учествује са око 50% у односу на званични GDP.

Кључна ограничења даљег развоја су бројна. Поред спољнотрговинског дефицита ту је и релативно велики јавни дуг (гдје се унутрашњи јавни дуг цијени са око 50% од укупног јавног дуга). Ту су и тешкоће у макроуправљању (висок неформални сектор привреде, евазија пореза, одлив девиза у иностранство, корупција, недостатак социјалног капитала – неповјерење у институције, спора приватизација...).

За реализацију претпоставки успјешног превредног развоја, поред отклањања претходно наведених неуралгичних тачака, веома је важно изградити укупну климу за повећање улагања (инвестиција), посебно кроз „foreign direct investment” те довршење процеса приватизације и инсталирање мјера економске политике за стимулисање домаће производње. Ту се налазе те претпоставке за изградњу самоодрживе привреде БиХ и Републике Српске.

Наша шанса се налази, *grosso modo*, и у:

- географској близини земаља ЕУ;

- релативно јефтиној и образованој радној снази; те
- релативном богатству природним ресурсима (обрадиво земљиште, дрвна маса, руде боксита...) које треба довести до боље валоризације користећи комплексну методу развоја и методу кластера.

Литература

1. Ђорђевић, С.: **Економика и развој националне привреде**, Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет, 2004.
2. Michie, J.; Smith, J.: **Managing the Global Economy**, Oxford University Press, New York, 1995.
3. Perroux, F.: **За нову филозофију развоја**, Матица Српска, Нови Сад, 1986.
4. Stiglitz, E. J.: **Globalization and Its Discontents**, W. W. Norton Company, New York, 2002.
5. **Прилагођавање привреде условима пословања на тржишту Европске уније**, Институт економских наука, Београд, 1995.
6. **PRSR - Приједлог стратегије за смањење сиромаштва у Босни и Херцеговини**, Вијеће министара БиХ, Министарство вањске трговине и економских односа, Уред координатора БиХ, 2002.
7. **Миленијумски развојни циљеви у БиХ – Извјештај о хуманом развоју**, UNDP, Канцеларија Босне и Херцеговине, Сарајево, 2003.
8. WORLD BANK, Resident Mission, **Economic Brief for Bosnia and Herzegovina**, November 18, 1998.
9. **Закон о подстицању развоја малих и средњих предузећа**, Сл. гласник Републике Српске, бр. 64/2002.

CHARACTERISTICS AND PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT OF BIH AND REPUBLIC OF SRPSKA

Ph. D. Slobodan Đorđić

Summary

This article begins with an analysis of development difficulties of BiH economy and economy of Republic Srpska.

Afterwards the actual quantitative and qualitative characteristics of the economy in question were elaborated (such as macroeconomic deficits and institutional incompletions).

In the second part of this article the essential preconditions for more successful economic development were presented as well as potential development factors.

At the end, the scenario of the most important indicators of development of BiH economy has been presented.

■ **Keywords:** development difficulties, deficits, institutional incompletions.